

çekiştiren organlarla ifadesi de ("gözümle gördüm, ayağımla çiğnedim, elimle yola-dım, dilimle söyledim" gibi) bir tür mânâ tekidi ve bir itnâb türüdür: Şu âyetle bu-nun bir örneği görülmektedir: ذلکم قولکم بأفواھکم (bu -zihâr sözü- sizin dilinize dola-dığınız [boş] sözlerdir [el-Ahzâb 33/4]). Yine Kur'an'da "göğüs boşluğundaki kalpler" (el-Ahzâb 33/4; el-Hac 22/46) ifadesi de böyledir. Durumun korkunçluğunu tasvir etmek ve mübalağa için de bu tür pekiştiri-ci itnâb ögesi gelebilir فخر علیہم السقف من فوقہم (Tepelerindeki tavan üzerlerine çıktı) [en-Nahl 16/26]). Bu âyetle, tavanın zaten üstte bulunması sebebiyle "min fevkî-him..." kaydı ilk bakışta gereksiz bir uzatma (tatvil-haşiv) gibi görülebilir. Halbuki herhangi bir tavanın değil üstlerindeki ta-vanın çıktığını ifadeyle durumun kor-kunçluğunu tasvirde pekiştirme ve abartı sağlama vazifesi gören bir itnâb ögesi-dir.

Lafzî tekit. Bir lafzın kendisinin veya eş anlamlısının tekrarı ile gerçekleşir. Kur'an'da birçok örneği mevcuttur (meselâ bk. el-En'âm 66/125; el-İnşirah 94/5-6; et-Tekâsür 102/3-4). Türkçe'deki "kalem ma-lem" tarzındaki kelimeler de bir nevi lafzî tekit olarak itnâb çeşididir. Arapça'da bu tür ifadelerle "itbâ" adı verilir. Genellikle sıfatlarda görülen bu durum kelimenin ilk harfinin yerine "bâ", "nûn", "mîm", "kâf" ve diğer bazı harflerin getirilmesiyle suni bir kelimenin üretilmesi şeklinde gerçekleşir: حسن بن قسن (Cici bici), عطشان (çok susuz) gibi. Arapça'da, كل، "کل" "جميع، أجمع، ذات، نفس، عين، كلا، کلتا" "Bütün melekler secde etti [el-Hicr 15/30]). کلتا الجنة انت أکلها (Her iki cennet de meyve-lerini verdi [el-Kehf 18/33]). Âmilini (fiil, fi-ilimsi) pekiştiren mef'ûl-i mutlak da bir itnâb ögesidir. Çoğunlukla âmilî olan fiilin anlamından mecaz ihtimalini ortadan kal-dırmak için zikredilir: وکلم الله موسى تکليماً (Allah Mûsâ'ya gerçekten konuştu [en-Ni-sâ 4/164]) âyetinde olduğu gibi. Âmiliyle aynı anlamda olarak onu pekiştiren hal de itnâb ögesidir: ويوم أبعث حياً (Diri olarak kabirden kaldırılacağım gün [Meryem 19/33]).

14. Anlamı tamam olmuş bir söze çe-şitli amaçlarla fazladan bir ögenin eklen-mesiyle gerçekleşen yukarıdaki itnâb üs-lûplarının yanı sıra bir de özlü bir biçim-

de anlatılabilecek bir fikrin ayrıntı, bölüm, kısım ve birimlerinin sayılıp dökülmesiyle gerçekleşen bir itnâb şekli daha vardır. Bu şekil, özellikle tasvir ve methiyelerde çok başvurulan bir anlatım tarzıdır. Şu iki âyet bu tür itnâba örnek olarak gösteri-lebilir: "Şüphesiz göklerin ve yerin yara-tılmasında, gece ile gündüzün birbiri pe-şinden gelmesinde, insanlara fayda ve-ren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, her çeşit canlıyı yer yüzüne yaymasında, yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutlarla rüzgârları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için birçok delil var-dır" (el-Bakara 2/164). "Sizden biriniz arzu eder mi ki hurma ve üzüm ağaçlarıyla do-lu, arasında sular akan ve kendisi için ora-da her çeşit meyveden bulunan bir bah-çesi olsun da bakıma muhtaç çocuk-ğu varken kendisine ihtiyarlık gelip çıtsın, bahçeye de ateşli bir bora isabet ederek yakıp kül etsin. (Elbette bunu kimse arzu etmez). İşte düşünüp anlayasınız diye Al-lah size âyetleri açıklar" (el-Bakara 2/266).

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, Beyrut 1374/1955, III, 287; Ma'mer b. Müsen-nâ, *Mecâzû'l-Kur'an* (nşr. Fuat Sezgin), Kahire 1374/1954, I, 12; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebâyîn*, I, 91, 104, 195; Müberrred, *el-Kâmil* (nşr. Zekî Mü-bârek - M. Şâkir Seyyid Kılânî), Kahire 1355/1936, I, 17; Sa'leb, *Kavâ'idü's-ş-i'r* (nşr. Ramazan Ab-düttevâb), Kahire 1995, s. 72-76; Kudâme b. Ca'fer, *Nakdû's-ş-i'r* (nşr. Kemâl Mustafa), Kahi-re 1963, s. 192, 194; Hâtîmî, *Hilyetü'l-mu'hâda-ra* (nşr. Ca'fer el-Kettânî), Bağdad 1979, I, 153, 155; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* (nşr. Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 122-124, 209, 211, 413-415, 422-424, 434-437, 441-442; Bâkullânî, *İ'câzû'l-Kur'an* (Sakr), s. 143-155; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrû'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 205-208, 219-220; İbn Münkiz, *el-Bedî' fi nakdî's-ş-i'r* (nşr. Ahmed Ah-med el-Bedevî - Hâmid Abdülmecid), Kahire 1386/1966, s. 125; İbnü'l-Esir, *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Hüfî - Bedevî Tabâne), Kahire 1939, II, 341-383; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Mif-tâhu'l-'ulûm*, Kahire 1356/1937, s. 133; İbn Ebû'l-İsba', *et-Tahrîrû't-tahbîr* (nşr. Hıfînî M. Şe-ref), Kahire 1383, s. 232-248, 253-256, 316-317, 357-362, 387-392, 540-549, 559-562; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmî'l-belâğa* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 301-321; Tîbî, *et-Tibyan fi 'ilmi'l-me'âni ve'l-bedî' ve'l-beyân* (nşr. Hâdî Atiyye), Beyrut 1407/1987, s. 373-386; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *e't-Tirâzû'l-mütezzammîn li-esrârî'l-belâğa* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhîn), Beyrut 1415/1995, s. 314, 440, 443, 449-455, 462-464, 547, 565-566; Teftâzânî, *Muhtaşarû'l-Me'âni*, İstanbul 1307, s. 264-272; a.m.f., *el-Mu'tavvel 'ale't-Telâhîs*, İs-tanbul 1309, s. 271-300; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), s. 360-361; Süyûtî, *el-İtkân* (Ebû'l-Fazl), II, 192-224; Ebû Zehre, *el-Mu'cize-*

tû'l-kubrâ: el-Kur'an, Kahire 1977, s. 305-327; Hâlid Abdurrahman el-Ak, *Uşûlû't-tefsîr ve ka-vâ'idüh*, Beyrut 1986, s. 272-276; Câbir Kamî-ha, *Edebû'r-resâ'il fi şadri'l-İslâm: 'ahdû'n-nû-büvve*, Kahire 1406/1986, s. 126-131; Mahmûd Şâkir Kattân, *el-İtnâb: envâ'uuhû ve kıymetü-hû'l-belâğa*, Medine 1988.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk edebiya-tında itnâb bahsi, belâgat kitaplarıyla benzeri teorik eserlerde Arap edebiyatın-da olduğu gibi hem müsbet hem de men-fi olarak iki yönlü ele alınmıştır. Genellikle "sözü gereksiz yere uzatmak, lafı dolaş-tırmak" biçiminde menfi mânasıyla an-laşıldığı ve ilgisi dolayısıyla çok defa "ha-şiv" yahut onun zıddı olan "icâz" ile bera-ber işlendiği görülmektedir. Ancak anla-mı bütün yönleri kapsayacak genişlikte kuvvetle belirtmek için yapılan ve gerekli görülen uzatmalar da itnâb konusuyla il-gili bulunmuş, böylece ortaya makbul olan ve makbul olmayan itnâb çıkmıştır. M. Kaya Bilgegil bu terimi "söz katma" tabiriyle karşılamıştır. Türkçe belâgat kitap-larında itnâbın üçe ayrılarak incelendiği görülmektedir.

1. Itnâb-ı Makbûl. Mânâyı açıklığa ka-vuşturma, pekiştirme, mübalağa ve tas-vir amacına yönelik bir fayda elde etmek üzere sözü uzatma ve tekrarlamadır. Câiz görülen bu itnâb bir yahut birden fazla unsurla gerçekleştirilebilir. "Onu (gözüm-le) gördüm, dediğini (kulağımda) işittim" cümlelerinde parantez içinde yer alan kelimeler tekit, Nedim'in, "Sen kim ge-lesin meclise bir yer mi bulunmaz / (Baş-üzre yerin var) / Gül goncesinin küşe-i des-târ senindir" mısraları arasında paran-teze alınmış olanı tafsîl, yine onun, "Bir nîm neş'e say bu cihânın bahârını / Bir sâgar-ı keşîdeye tut lâlezârını" beytinde-ki "bahâr, lâlezâr" kelimeleri umum-hu-sus münasebetiyle tavzih için yapılmış makbul itnâba örnektir. Ayrıca "haşv-i melîh" denen ve söze ara söz, ara cümle veya dua kabilinden bir ilâve ile mânâ-sını, tesirini yahut güzelliğini arttırmak maksadıyla yapılan uzatmalar da bu kıs-ma girmektedir. Muallim Nâci'nin, "Al-lah ki mücid-i cihândır / Bin türlü nikâb-dan iyândır" beytinde haşv-i melîh kabul edilen "mücid-i cihândır" sözü itnâb-ı makbûle de örnek teşkil eder. Tevfik Fik-ret'in, "Müşfik evlâdın bulur koynunda (her) gün (her) zamân / (Başka) şefkat (baş-ka) kuvvet (başka) ni'met (başka) cân" bey-tindeki gibi bir duyguyu veya düşünceyi muhatabın zihnine iyice yerleştiren; Ne-cip Fazıl'ın, "Bu yağmur bu yağmur bu

kıldan ince / Nefesten yumuşak yağın bu yağmur” beytinde tekrarlanan “yağmur” kelimesinde olduğu gibi dikkati bir noktaya toplayan, yahut Ziyâ Paşa’nın, “Ey varlığı varı var eden var / Yok yok sana yok demek ne düşvâr” beytindeki sakındırma (ihzâr) ile ve Ali Haydar Bey’in, “Büyüksün ilâhî büyüksün büyük / Büyüklük yanında kalır pek küçük” mısralarındaki heyecana bağlı olan ifadeler bu kısma dahildir. Ayrıca tekdir ve teessürü belirttiği için “tekrîr” adıyla anılan tekrarlarla meydana gelen itnâb da makbul sayılmıştır.

2. İtnâb-ı Mümil. “Biktıran, usandıran uzun söz” demek olan bu tabirle ya manzumedeki vezin doldurma veya gereksiz yere sözü uzatma, söze lüzumsuz kelime veya cümle katma işi kastedilmiştir. Bazı kitaplarda “itnâb-ı muhil” şeklinde de zikredilen bu terim haşiv, haşv-i kabîh yahut tekrar yoluyla meydana gelen bir üslûp zaafına işaret eder. Sünbülzâde Vehbî’nin, “Harfîr olma zerâfet satma / Sözüne kizb ü dürûğu katma” beytinde “yalan” mânasına gelen “kizb” ve “dürûğ” kelimeleri haşv-i kabîh olarak itnâb-ı mümille örnek gösterilmiştir. “Tatvîl” olarak da adlandırılan bu durumu ifade için II. Meşrutîyet’ten sonra daha çok “iksâr” (إكسار) kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Böyle konuşan ve yazanlara da “müksir” denilmiştir.

3. İtnâb-ı Ma’nevî. Belâgat kitaplarında “haşv-i ma’nevî” şeklinde de yer alan bu itnâb türü “ifadele mânânın farklı lafızlarla tekrarı” şeklinde tarif edilmiştir. “(İtaat kıl) sözüme (olma âsî)” mısraı buna örnektir.

Bazan gerekli ve çok defa câiz görülsün bile itnâbın şair ve edipler arasında pek makbul sayılmadığı Nef’î’nin, “Duâ ile sözü hatm edelim zîrâ hakîkatte / Sözüne gevher olursa yeğdir itnâbından icâzı” beytinden anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muallim Nâci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 36-56; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 116-121; Mehmed Rifat, “İlm-i Meânî”, *Mecâmîu’l-edeb*, İstanbul 1308, s. 224-236; Reşid [Rey], *Nazarîyyât-ı Edebiyye*, İstanbul 1328, I, 27-34; Pakalın, I, 765; II, 106; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 127; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lûgatı* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1973, s. 50-51, 76; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1989, s. 118-123; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 517; Nusrettin Boilelli, *Belâgat: Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1993, s. 72-82; “İtnâb”, *TDEA*, V, 36.

MUSTAFA UZUN

İTRÎ EFENDİ, Buhûrîzâde

(ö. 1123/1711)

Türk mûsikisi bestekârı.

İstanbul’da Mevlânâkapı civarındaki Yayla (eski adıyla Yaylak) semtinde doğdu. Asıl adı Mustafa olup kaynaklarda doğum tarihi hakkında bilgi yoktur. Ancak Rauf Yektâ Bey’in 1640 yılında, Suphi Ezgi’nin ise 1630’da doğduğuna dair tahminleri müellifler tarafından dikkate alınmış ve daha sonraki yayınlarda bu tarihler arasında doğmuş olabileceği kaydedilmiştir. Şiirlerinde kullandığı İtrî mahlası ve Buhûrîzâde lakabıyla tanınmıştır. Bu lakabın kendisine mi ailesine mi ait olduğu bilinmemektedir. Kırım Hanı I. Selim Giray’ın Çatalca’da bulunan çiftliğindeki mûsiki toplantılarında büyük itibar gören İtrî, IV. Mehmed döneminde (1648-1687) sarayda mûsiki hocası ve hânende olarak görev yaptı. Kaynaklarda IV. Mehmed’in onu sık sık saraya davet ederek bestelediği eserleri bizzat kendisinden dinlediği kaydedilmektedir. Hükümdarın huzurunda icra edilen küme fasıllarına hânende olarak katılan İtrî, bu dönemde kendi isteği

üzerine esirciler kethüdâlığı ile görevlendirildi. Onun bu görevi, esirler arasındaki kabiliyetli ve güzel sesli gençleri bulup yetiştirmek ve geldikleri ülkelerin mûsikisi hakkında bilgi edinmek amacıyla istediği rivayet edilmektedir. Şeyhî, Sâlim, Safâyî gibi tezkire müelliflerine göre bu görevde iken, bazı kaynaklara göre ise ayrıldıktan bir süre sonra vefat etmiştir. Vefat tarihi İsmâil Belîğ, Şeyhî ve Sâlim gibi dönemine daha yakın kaynaklarda 1123 (1711), Esad Efendi ve Müstakimzâde gibi diğer bazı kaynaklarda 1124 (1712) olarak verilmektedir. Ekrem Karadeniz, onun vefatına dair tarih kıtasındaki mısraın 1143 (1730-31) yılını vermesi gerektiğini, ancak bir kelimenin yazım hatasından dolayı bu yanlışlığın daha ilk kaynaklarda meydana geldiğini ileri sürmüştür (TK, sy. 194 [1978], s. 45-46). İtrî Efendi’nin Yenikapı Mevlevîhânesi civarına veya Edirnekapı dışındaki Mustafapaşa Dergâhı karşısına defnedildiği rivayet edilmekteyse de bu konuda kesin bilgi bulunmamaktadır.

Türk mûsiki tarihinin en önde gelen birkaç simasından biri olan İtrî Efendi hânendeliği, şairliği ve hattatlığının yanı sıra özellikle bestekârlığı ile tanınmıştır. Mûsikideki hocaları kesin olarak bilinmemekte, ancak Derviş Ömer, Kasımpaşalı Koca Osman, Küçük İmam Mehmed Efendi ve Hâfız Post gibi üstatlardan faydalanmış olabileceği tahmin edilmektedir. İbrahim Alâeddin Gövsa, mûsiki hocasının Vakıf Halhalî diye tanınan Nasrullah Efendi olduğunu söyler (*Türk Meşhurları*, s. 196). Rauf Yektâ Bey, onun Câmi Ahmed Dede’nin (ö. 1078/1667) şeyhliği esnasında Yenikapı Mevlevîhânesi’ne devam ettiğini, âyinlerden aldığı ruhanî neşeyle Mevlevî olduğunu ve mevlevîhâneye gelen üstatlardan da faydalandığını, dervişlerden ney üflemeği öğrendiğini ifade eder (*Türk Musikisi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri*, II/7, s. VII). Eski kaynaklarda yer almayan bu bilgiler daha sonra yazılan eserlerde de tekrarlanmıştır.

Mûsikişinaslara dair yazılmış tek tezkire olan *Atrabü’l-âsar*’ın müellifi Ebûîshakzâde Mehmed Esad Efendi İtrî’nin sesinin çirkin olduğunu söyler. Ancak hüzzâr-ı hümayun fasıllarına hânende olarak katılması, Enderun’daki hocalığı yanında padişahın onu zaman zaman sadece kendisini dinlemek amacıyla huzura çağırması, Sâlim Tezkiresi’nde, sesinin bulunduğu mecliste diğer hânendelere ağız aç-

Buhûrîzâde İtrî Efendi’ye atfedilen Edirnekapı sur dışında-ki mezar ve mezar taşı - İstanbul

